

Gramatika i pravopis od Drugog svjetskog do Domovinskog rata

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.29](https://doi.org/10.17234/9789533793467.29)

DINKA
PASINI

Iz današnje perspektive nije jednostavno zamisliti kako su školarci shvaćali hrvatski jezik kao predmet od 1945. do 1991. godine, ozbiljno ili neozbiljno, i jesu li hrvatski više ili manje voljeli, kako su ga zvali i koliko su morali zagrijati stolac ne bi li ga naučili, ali je nešto manje zahtjevno opisati koje su se gramatike i pravopisi između dvaju ratova nalazili u školskim torbama i na učiteljskim katedrama. O tome naime postoje izvori.

Prva je objavljena gramatika u poslijeratnome razdoblju *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika* Ivana Brabeca, Mate Hraste i Sretena Živkovića iz 1952. Namijenjena je učenicima viših razreda srednjih škola, nastavnicima i kulturnim djelatnicima, a nastavlja se na gramatike Tome Maretića, Josipa Florschütza i druge gramatike s početka 20. stoljeća. U njezinu se uvodu razmatra razlika između narodnoga i književnoga jezika. Narodni je jezik “kojim govori narod uglavnom na selu”, a književni je jezik “na kome su pisani svi naši kulturni spomenici i naša književnost od prvih vremena, t. j. od XII. stoljeća do danas” (Brabec, Hraste i Živković 1958a). Uz to daje se

kratak prikaz jezične povijesti, a u drugom je izdanju pridodana Karta dijalekata s prikazom razmještaja pripadajućih dijalekata, koja “uključuje područje Jugoslavije, osim Slovenije i Makedonije” (Brlobaš i Znika 2018). Gramatika kolokvijalno zvana *Be-Ha-Že* sastoji se od fonetike, morfologije, tvorbe riječi i sintakse (za razliku od prethodnih gramatika tvorba riječi čini zasebno poglavlje). U njoj su primjeri angažirana sadržaja u skladu s vremenom u kojemu je nastala. U poglavlju sintakse u pregledu zavisnih rečenica navode se među ostalim primjeri poput ovih: “Gdje su nedavno bila pusta polja, izrasle su nove tvornice” (mjesna rečenica), “Premda je dugo boravio u tuđini, ostao je vjeran rođenoj grudi” (dopusna rečenica), a kao primjer umetnute rečenice: “Omladinske pruge, to moramo istaći, jesu divan primjer svijesti mlade generacije” (Brabec, Hraste i Živković 1958a). Unatoč angažiranosti primjera ta je gramatika, slijedeći mladogramatičarska i maretićevska metodološka i normativna načela, “strukturom, sadržajem, ali i pojedinim obilježjima gramatičkoga opisa, razinom analize bila svojevrsan prijelaz prema suvremenim

**PRAVOPIS
HRVATSKOSRPSKOG
JEZIKA**

ŠKOLSKO IZDANJE

MATICA HRVATSKA * MATICA SRPSKA

 Pravopis hrvatskosrpskog jezika, školsko izdanje, Matica hrvatska i Matica srpska, Zagreb i Novi Sad, 1960.

Nekoliko opažanja o nastavi hrvatskosrpskog jezika u osnovnim školama
Zanemarujući nastavu materinskoga
jezika zanemarujemo jednu od najvažnijih
nastavnih aktivnosti. Nemojte misliti da
pretjerujem kad kažem da se preko dobre
nastave materinskoga jezika postaje i dobar
fizičar i dobar kemičar i dobar povjesničar, a
ne samo možda dobar literat.

R. Bogišić, *Mjesto i položaj hrvatske književnosti u nastavnim programima za škole drugog stupnja i za gimnazije. Rasprava, 1971.*

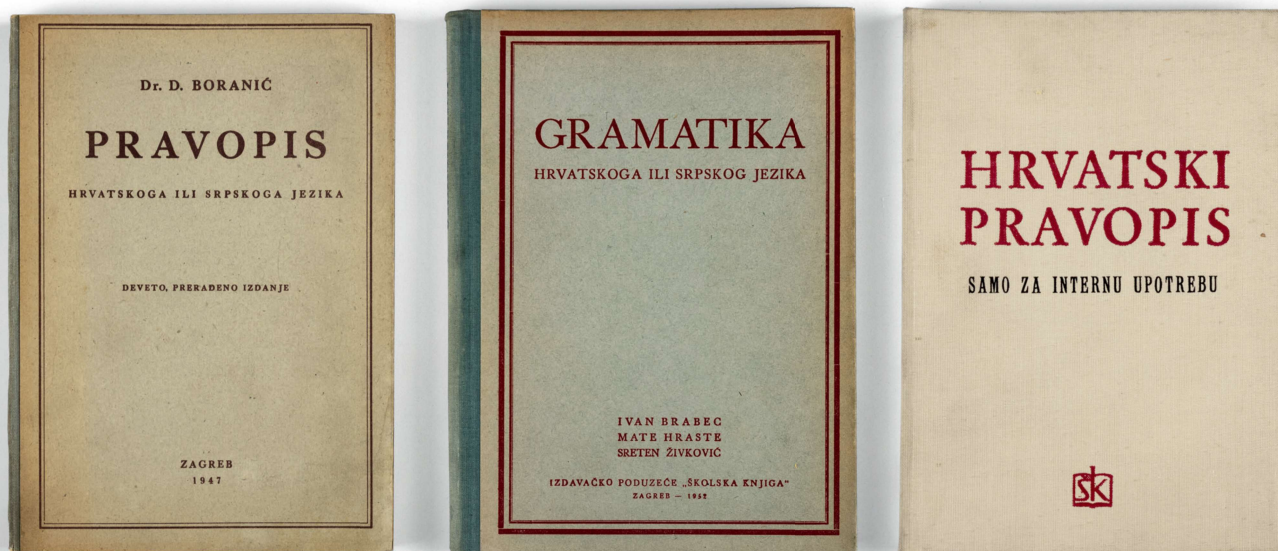
gramatičkim pristupima opisu hrvatskoga jezika u drugoj polovici stoljeća, a dugo je bila i u školskoj uporabi" (Brlobaš i Znika 2018), doživjela je devet izdanja. Gramatika Brabec-Hraste-Živković koristila se još 1990-ih godina i u visokolskoj nastavi na studiju jugoslavenskih jezika i pripadajućih književnosti, poslije studiju hrvatskoga jezika i književnosti kao primjer dobro strukturirane gramatike iako primjeri u njoj nikako nisu išli ukorak s vremenom.

Pregled gramatike hrvatskosrpskoga jezika Stjepka Težaka i Stjepana Babića, objavljen 1966. godine, bio je namijenjen učenicima viših razreda osnovnih škola. Ta gramatika učenicima osnovnih škola pruža primjere iz književnih djela hrvatskih pisaca i uglavnom prikazuje samo hrvatsku normu. Najavljuje se nastojanje da se naziv *književni jezik* zamijeni terminom *standardni* te se obrađuje i razgovorni jezik. Navode se razlike između standardnog i razgovornog jezika. U gramatici se u morfologiji slijede postojeći opisi, u tvorbi riječi su izvođenje i slaganje istaknuti kao osnovni tvorbeni načini, a najveći je njezin dio posvećen "sintaksi, definiciji rečenice, njezinim članovima — subjektu i predikatu, koji čine prostu rečenicu, vrstama rečenica, redu riječi, sintaksi padeža, vremena" (Brlobaš i Znika 2018). Novine su uvođenje imeničkih i glagolskih dodataka te pojma skupa (subjektni, predikatni i atributni) koji se prikazuju i grafički (Isto).

Šesto izdanje priređeno je i objavljeno 1973. pod naslovom *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*. Povučeno je iz političkih razloga, zbog promjene naziva

jezika, a pretisnula ga je 1974. u Londonu Nova Hrvatska (Brlobaš i Znika 2018). Već i naslov toga izdanja kazuje da je gramatika utemeljena na hrvatskoj građi. Novost je da je u tu gramatiku pridodano poglavlje o stilistici "Normativna gramatika i stil", u kojemu se navode i opisuju funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika. Sedmo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje pod naslovom *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje* objavljeno je tek 1992. Do 2016. izašlo je ukupno čak 18 izdanja te gramatike i ona se u nastavi do danas rabi zbog svoje preglednosti, praktičnosti i utemeljenosti na obilježjima hrvatskoga jezika te znanstvenome pristupu koji je čini boljom od drugih školskih gramatika (Brlobaš i Znika 2018).

Sve dosad rečeno o gramatikama između dvaju ratova svjedoči o tome da je tradicija hrvatskih gramatika čvrsta i neprekinuta unatoč nepovoljnim političkim okolnostima, da se morala prilagođavati nazivom jezika i najčešće angažiranim primjerima, da je već 1970-ih godina postojala svijest o različitim metodologijama poučavanja i učenja hrvatskoga jezika te da su se pratile i u gramatike ugrađivale nove lingvističke spoznaje koje su donijeli strukturalizam, semantika, stilistika i druge škole. Još više nego gramatika pravopis je u međuratnome jugoslavenskome razdoblju bio obilježen politikom i poprimao simboličku ulogu dokazivanja i potvrđivanja nacionalnog identiteta. Pravopis je do danas, nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, ostao najužarenija točka prijepora između jezikoslovaca i žarište jezične politike.

♥ D. Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, *1947, prerađeno izdanje.

♥ I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, 1952.

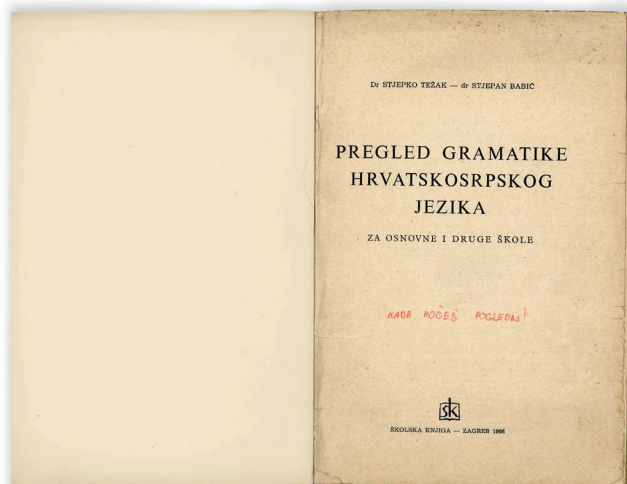
♥ [S. Babić, B. Finka, M. Moguš], *Hrvatski pravopis, samo za internu upotrebu*, Zagreb, 1971.

Godine 1960. na osnovi deset zaključaka tzv. Novosadskog dogovora iz 1954. objavljen je jedinstveni pravopis Matice hrvatske i Matice srpske. Zaključeno je naime da je narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik. Ta je ideja ugrađena u pravopis koji je kolokvijalno nazvan *Novosadskim*. Osim toga ćirilica i latinica dobile su ravnopravan status isto kao i ekavski i ijekavski izgovor. Slijedom toga usporedno se objavljuju dva izdanja — *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* na latinici u Zagrebu i *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* na ćirilici u Novome Sadu. Kada se taj dogovor počeo nepravilno provoditi, jedan od njegovih potpisnika profesor Mate Hraste “izražavao je javno svoje nezadovoljstvo” iako je “na provođenju zaključaka Novosadskog dogovora o srpskohrvatskom (hrvatskosrpskom) jeziku i pravopisu lojalno surađivao” (Jonke 1970–1971).

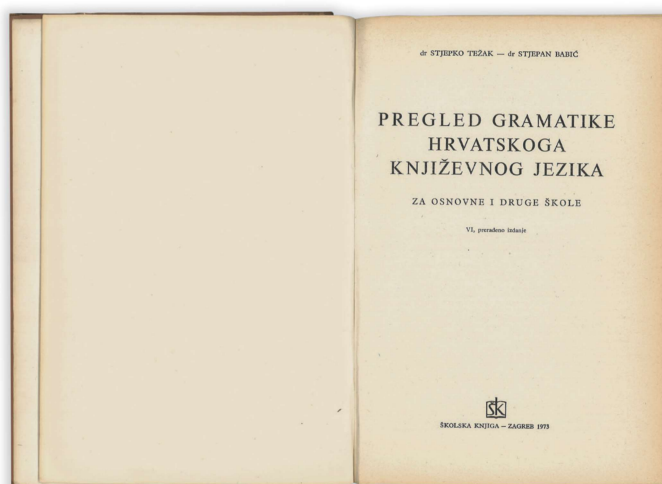
Objavljivanje pravopisa naime postupno je sve više pojačavalo polemike oko književnog jezika i njegovih varijanata između srpskih i hrvatskih lingvista (o stavovima hrvatskih filologa spram “zajedničkog pravopisa” potanko piše Mićanović 2014) koje su rezultirale potpunom obustavom rada na zajedničkom rječniku, o čemu je 1970. izvijestio ondašnji predsjednik Matice hrvatske Hrvoje Iveković. Zatim novoizabrani predsjednik Matice hrvatske Ljudevit Jonke 1971. najavljuje da će hrvatske kulturne institucije otkazati Novosadski dogovor te autonomno voditi svoju jezičnu politiku objavljivanjem rječnika,

gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika (Mićanović 2015). Izjavom Matice hrvatske o odricanju od Novosadskog dogovora, koju su poduprli Hrvatsko filološko društvo, Institut za jezik JAZU, Društvo književnika Hrvatske te Upravni odbor Hrvatskoga književnog društva sv. Ćirila i Metoda, na dnevni je red došla izrada novoga pravopisa. Za njegove autore izabrani su Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš. Planirano je da se *Hrvatski pravopis* objavi do početka kolovoza 1971. u nakladi Školske knjige. Odlučeno je da će njegovu osnovicu činiti Boranićev *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika* iz 1947, a pojedinačna načela iznesena su u šesnaest točaka i ticala su se uglavnom pravopisnih pravila. Novina u odnosu na Novosadski pravopis bila je ta da se u hrvatskome pravopisu pravila razlika između hrvatske ijekavice i srpske ekavice te hrvatskoga i srpskoga leksika (Jonke 1971), ali je taj pravopis, uz Boranićeva pravila, inkorporirao i pravila iz Novosadskoga pravopisa (Mićanović 2015).

Novi je pravopis nekoliko mjeseci čekao na donošenje odluke za službenu uporabu u školama, no nije ju dočekaio sve do 1990-ih godina. Naime iako je Komisija za udžbenike donijela pozitivnu ocjenu za njegovu uporabu, zbog političkih implikacija koje bi njegova uporaba mogla imati posebice za Srbe u Hrvatskoj, kojima se iv. amandmanom Ustava SRH jamči slobodno i ravnopravno upotrebljavanje i razvijanje vlastita jezika i pisma, odluka je upućena na razmatranje sekretaru za kulturu i fizičku kulturu te je završila na sastanku iza zatvorenih vrata CK

📖 S. Težak, S. Babić, *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika za osnovne i druge škole*, Zagreb, 1966.

📖 S. Težak, S. Babić, *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika za osnovne i druge škole*, Zagreb, 1973, prerađeno izdanje

SKH. Rezultat toga sastanka bio je zabrana. Autori i nakladnik doživjeli su partijske kritike, a uz ostalo nije prihvaćen naziv pravopisa koji je sadržavao pridjev *hrvatski*. Potkraj 1971. nakon što je pravopis mjesecima bio na ledu, “vlast nije samo odlučila uskratiti odobrenje za uporabu u školama nego i da se unište tiskani arci što su čekali na uvez u pravopisnu knjigu” (Mićanović 2015). *Hrvatski pravopis* Babića, Finke i Mogaša zbog navedenih je okolnosti Školska knjiga 1971. tiskala “samo za internu upotrebu”, a objavila ga je Nova Hrvatska 1972. i 1984. u Londonu pa je poznat pod kolokvijalnim imenom *Londonac*.

Kao četvrti pravopis u razdoblju druge Jugoslavije (i prvi nakon Novosadskog) objavljen je 1986. pravopis Vladimira Anića i Josipa Silića pod naslovom *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. On je doživio još dva izdanja (1987, 1990), a treće je izdanje zbog svojega imena 1993. povučeno iz uporabe. Objavljivanje tog pravopisa sredinom 1980-ih “preklapa se s inicijativom da se iz Ustava SR Hrvatske izbriše naziv *hrvatski književni jezik*” (Mićanović 2016). Drugim riječima, jezična je politika toga doba inzistirala na zajedničkom nazivu jezika, dok se hrvatskomu osporavala jedinstvenost. Zanimljivo je to da je u hrvatskoj stručnoj javnosti taj pravopis dočekan manje-više s pohvalama, a u srpskoj kao još jedan dokaz hrvatskoga separatizma. Prema Mićanoviću (2016) objavljivanje Anić-Silićeva pravopisa znak je nespremnosti hrvatskih filologa nakon razdoblja 1965–1971. za izradu zajedničkoga pravopisa, a “u jezičnopolitičkom smislu potvrda je hrvatske autonomnosti u oblikovanju ortografske norme jezičnoga standarda, onakve kakva je bila u prednovosadskom razdoblju”. U pravopisu se slijedila stogodišnja

fonološka tradicija, on je prilagođen realnomu izgovoru hrvatskoga jezika, nije se inzistiralo na isključivosti u pravilima te su prihvaćene samo uvriježene dvojnosti, a sadržavao je i bogat rječnik te raznovrsne primjere.

Škole, učenici, redakcije i pisane publikacije ostale su tako 1970-ih i 1980-ih godina bez službenoga *hrvatskog* pravopisa, za uporabu je bio propisan Novosadski, *srpskohrvatski* (hrvatskosrpski), a neslužbeno se koristio i Londonac (*hrvatski*), ali i Anić-Silićev pravopis *hrvatskog ili srpskog* jezika.

Dakle u razdoblju druge Jugoslavije dvadesetogodišnja pravopisna jezičnopolitička bitka vodila se između Novosadskoga pravopisa i Hrvatskoga pravopisa, tzv. Londonca, uz usporednu uporabu Anić-Silićeva pravopisa. Kao što je pokazano uvodno, priča s gramatikama jugoslavenskoga doba bila je pak puno mirnija i kontinuiranija. Kako je to sve utjecalo na rad nastavnika i učenika na predmetu Hrvatski jezik, iz današnje je perspektive teško zamisliti bez pouzdanih izvora i osobnih iskustava ondašnjih učenika i nastavnika.